

УДК 336.226.11

Чижова Т.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри податкової та бюджетної політики
Херсонського національного технічного університету

ПОДАТОК НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: НАУКОВІ ПОСТУЛАТИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Стаття присвячена системі оподаткування доходів громадян як складової частини фінансового механізму держави. У статті розглянуто особливості справляння податку на доходи фізичних осіб в Україні, охарактеризовані основні елементи податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), визначені основні джерела походження доходу за міжнародною класифікацією, виявлено резерви підвищення фіскальної ефективності ПДФО. В результаті проведеного аналізу отримала подальшого розвитку система оцінки фіскальної ефективності ПДФО у складі доходів місцевих бюджетів.

Ключові слова: податок на доходи фізичних осіб, платники податку, доходи громадян, фінансові ресурси, місцеві бюджети, заробітна плата, податкові агенти.

Чижова Т.В. НАЛОГ НА ДОХОДЫ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ: НАУЧНЫЕ ПОСТУЛАТЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Статья посвящена системе налогообложения доходов граждан как составной части финансового механизма государства. В статье рассмотрены особенности взимания налога на доходы физических лиц в Украине, охарактеризованы основные элементы налога на доходы физических лиц (НДФЛ), определены основные источники происхождения дохода по международной классификации, выявлены резервы повышения фискальной эффективности НДФЛ. В результате проведенного анализа получила дальнейшее развитие система оценки фискальной эффективности НДФЛ в составе доходов местных бюджетов.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, налогоплательщики, доходы, финансовые ресурсы, местные бюджеты, заработная плата, налоговые агенты.

Chyzhova T.V. TAX ON PERSONAL INCOME: SCIENTIFIC POSTULATES AND PRACTICAL ASPECTS OF FUNCTIONING

The article is devoted to the system of taxation of incomes of citizens as an integral part of the financial mechanism of the state. The article considers the variants of the personal incomes tax (PIT) in Ukraine, described the basic elements of the personal incomes tax (PIT), identifies the main sources of income according to the international classification of identified reserves of increasing fiscal efficiency of the PIT. In the result of the analysis was further developed system of evaluation of fiscal efficiency of personal income tax (PIT) in the income of local budgets.

Keywords: personal incomes tax (PIT), taxpayers, income, financial resources, local budgets, salary, tax agents.

Постановка проблеми. В умовах дисбалансів, які відбуваються при формуванні бюджетних ресурсів, важливе місце займає державне регулювання накопичень фізичних осіб.

Центральною ланкою сучасної податкової системи є оподаткування доходів фізичних осіб. Це пов'язано не тільки з тим, що всі суспільні відношення так чи інакше замикаються на людину, робітника, але й тим, що тяжкість податку на доходи фізичних осіб задає рівень обкладання іншими податками. Тому податок на доходи фізичних осіб займає у податковій системі держави провідне місце як її обов'язкова компонента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В процесі дослідження особлива увага приділялася науковим працям таких авторів: Десятнюк О.М., Іванова Ю.Б., Крисоватого А.І., Кириленко О.П., Опаріна В.М., Федосова І.Я., які приділяли велику увагу проблемам оподаткування доходів громадян та підвищенню фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість змін, які нещодавно відбулися у вітчизняному законодавстві, на сьогоднішній день все ж залишається важливим питання про зміни як на державному, так і на місцевих рівнях, що надало б новий імпульс інвестиційній активності на території нашої держави, посилила мотивацію підприємствам відображати реальну величину отриманого прибутку, а відповідно, і відмовитися від тіньової господарської діяльності та дотримуватися принципу соціальної справедливості.

Метою статті є аналіз сучасного стану податку на доходи фізичних осіб та визначення перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим інструментом державного регулювання доходів фізичних осіб, характерним для будь-якої податкової системи, є оподаткування доходів фізичних осіб. Історично це найдавніша форма податкових взаємовідносин між державою та її громадянами на основі примусового обов'язкового вилучення частини їх доходу для створення централізованого грошового фонду держави з метою виконання її функцій. Рівень оподаткування доходів фізичних осіб безпосередньо впливає на реальні особисті доходи значної частини населення, особливо тих, хто отримує основні доходи у вигляді заробітної плати, що потребує зваженого підходу до стягнення податку.

Система оподаткування доходів фізичних осіб у кожній країні є регулятором взаємовідносин між державою та громадянами – платниками податків. Вона, з одного боку, забезпечує фінансову базу держави, а з іншого – виступає головним знаряддям реалізації її економічної доктрини. Тому, встановлюючи розміри оподаткування доходів фізичних осіб, держава прагне не тільки забезпечити стабільну дохідну базу, а й чинити вплив на розмір заощаджень громадян, з метою оптимального здійснення своєї стратегії розвитку.

З точки зору економічної теорії, поняття «дохід» є категорією досить широкою. Відсутність чіткого розмежування категорій «дохід» і «прибуток» зберігається і до теперішнього часу. Велика кількість вчених і практиків наближають ці поняття, не проводячи між ними відмінностей.

Джерелами походження доходу, згідно із стандартною міжнародною класифікацією, є шість основних джерел доходу: трудові доходи; підприємницькі доходи; інвестиційні доходи; доходи від власності; державні соціальні трансферти; родинна допомога і трансферти [1, с. 217].

Об'єктом оподаткування податком на доходи фізичних осіб є доходи з різних джерел, наявність яких зумовлює виникнення податкових зобов'язань платника податку.

У розвитку форм та методів справляння податку на доходи фізичних осіб в Україні можна виділити чотири великих періоди (табл. 1).

Однак зміни в розвитку податку на доходи фізичних осіб і досі відбуваються під впливом економічних та політичних чинників. Це пов'язано з прийняттям Закону України від 27.03.2014 № 1166-VII «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні».

Оскільки податок на доходи фізичних осіб повністю зараховується до місцевих бюджетів та є закріпленим податком, то аналіз його справляння проведено в розрізі доходів Зведеного бюджету України (табл. 2).

Протягом 2009-2013 років надходження до Зведеного бюджету України збільшувалися з 210,6 млрд. грн. (2009 рік) до 376,46 млрд. грн. (2013 рік).

У 2011 році порівняно з 2010 роком доходи Зведеного бюджету України збільшилися на 23,95%. Най-

більшу частку у доходах Зведеного бюджету України займали податкові надходження, які у 2011 році порівняно з 2010 роком зросли на 32,2%, за рахунок прийняття нового Податкового кодексу України, який вступив у дію з 01.01.2011 року. Відповідно, надходження від податку на доходи фізичних осіб зросли на 18,01%, надходження від податку на прибуток підприємств зросли на 51,55%, надходження від податку на додану вартість зросли на 23,17%, надходження від інших податків збільшилися на 85,69%. Неподаткові надходження у 2011 році порівняно з 2010 роком зменшилися на 31,14%, також за рахунок перенесення рентних платежів до класифікації податкових. У 2011 році порівняно з 2010 роком зменшилися надходження до Зведеного бюджету України від інших доходів на 43,92% за рахунок перенесення збору за забруднення навколишнього середовища до податкових платежів.

У 2012 році порівняно з 2011 роком доходи Зведеного бюджету України збільшилися на 10,34%. Найбільшу частку у доходах Зведеного бюджету України у 2012 році займали податкові надходження, а саме 333,21 млрд. грн., які у 2012 році порівняно з 2011 роком зросли на 6,73%, відповідно надходження від податку на доходи фізичних осіб зросли на 5,96%, надходження від податку на прибуток підприємств зменшилися на 1,14%, надходження від податку на додану вартість зросли на 8,24%, надходження від інших податків збільшилися на 2,53%. Неподаткові надходження у 2012 році порівняно з

Таблиця 1

Етапи розвитку податку на доходи фізичних осіб в Україні

Назва етапу	Ставки податку на доходи фізичних осіб	Характеристика
Перший етап (1989-1993 роки)	13%, 15%, 20%, 30%, 40%, 50%, 60%	Податкова система цього періоду характеризується справлянням прибуткового податку з громадян. Прибутковий податок було поділено на дві частини: основну і додаткову, а його платників – на окремі категорії та групи. Податок утримувався у твердих ставках, диференційованих за категоріями та групами платників.
Другий етап (1993-2003 роки)	10%, 20%, 30%, 40%, 50%	Прибутковий податок з громадян – резидентів України стягувався згідно законодавчим нормам Декрету Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян». Відповідно до Декрету, оподаткування прибутковим податком доходів громадян здійснювалося за групами або за категоріями платників та залежно від характеру отриманого доходу.
Третій етап (2004-2010 роки)	0%, 1%, 5%, 13% (15%), 30%, 50%.	Вступив в дію Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб», внаслідок чого відбулося істотне зниження податкового навантаження, розширення бази оподаткування, запроваджено податковий кредит та податкові соціальні пільги.
Четвертий етап (2011 рік і до наших днів)	0%, 1%, 5%, 10%, 15%, (17%), 30%	У зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України податок з доходів фізичних осіб перетворено на податок на доходи фізичних осіб, а податковий кредит – на податкову знижку, запроваджено малопрогресивну шкалу ставок податку.

Таблиця 2

Динаміка формування дохідної частини Зведеного бюджету України за 2009-2013 роки*

Доходи	Сума, млрд. грн.					Темп приросту, %				
	Роки	2009	2010	2011	2012	2013	2010/2009	2011/2010	2012/2011	2013/2012
Податкові надходження, у т.ч.:		191,38	236,16	312,20	333,21	330,48	+23,40	+32,20	+6,73	-0,82
- ПДФО		44,89	51,03	60,22	68,09	72,15	+13,68	+18,01	+13,07	+5,96
- податок на прибуток підприємств		30,90	36,35	55,09	54,46	54,93	+17,64	+51,55	-1,14	+0,86
-ПДВ		79,89	102,75	126,56	136,99	127,32	+28,61	+23,17	+8,24	-7,06
- акцизний податок (збір)		14,49	20,24	22,57	24,57	25,41	+39,68	+11,51	+8,86	+3,42
- інші податки		21,21	25,79	47,89	49,10	50,67	+21,59	+85,69	+2,53	+3,20
Неподаткові надходження		16,91	32,21	22,18	36,07	44,19	+90,48	-31,14	+62,62	+22,51
Інші доходи		2,31	2,55	1,43	1,24	1,79	+10,39	-43,92	-13,29	+44,35
Всього		210,60	270,92	335,81	370,52	376,46	+28,64	+23,95	+10,34	+1,60

*Примітка: складено автором за даними джерел [2]

2011 роком збільшилися на 62,62%. У 2012 році порівняно з 2011 роком надходження від інших доходів зменшилися на 13,29%.

У 2013 році порівняно з 2012 роком доходи Зведеного бюджету України збільшилися на 1,6%. Найбільшу частку у доходах Зведеного бюджету України у 2013 році займали податкові надходження, а саме 330,48 млрд. грн., які у 2013 році порівняно з 2012 роком зменшилися майже на 1%, внаслідок скорочення податку на додану вартість на 7,06%, надходження від податку на доходи фізичних осіб зросли на 5,96%, надходження від податку на прибуток підприємств збільшилися майже на 1%, надходження від акцизного податку збільшилися на 3,42%, надходження від інших податків збільшилися на 3,2%. Неподаткові надходження у 2013 році порівняно з 2012 роком збільшилися на 22,51% внаслідок збільшення сум штрафів та адміністративних платежів. У 2013 році порівняно з 2012 роком надходження від інших доходів збільшилися на 44,35%.

Розглянемо більш детально структуру дохідної частини Зведеного бюджету України в таблиці 3.

У 2012 році податкові надходження у Зведеному бюджеті України займали 89,9%, з них найбільшу частку – непрямий податок, податок на додану вартість 41,1% на другому місці прямих податок, податок на доходи фізичних осіб 20,4%, найменшу частку в податкових надходженнях займає акцизний податок – 7,4%. Неподаткові надходження склали 9,8% від загальної суми доходів у зведеному бюджеті, інші доходи 0,3% доходів зведеного бюджету.

Найбільшу частку у Зведеному бюджеті України займають податкові надходження, які у 2013 році склали 87,79%, з них на першому місці податок на додану вартість, що становить 38,53%, а на другому податок на доходи фізичних осіб, який становить 21,83%, на останньому акцизний податок, який складає 7,69%. Неподаткові надходження склали 11,74% від загальної суми доходів у зведеному бюджеті, інші доходи 0,48% доходів зведеного бюджету.

Розглянемо на рис. 1 питому вагу окремих податків в загальній сумі податкових надходжень України в динаміці за 2009-2013 роки.

З рис. 1 видно, що перше місце у податкових надходженнях Зведеного бюджету України відведено податку на додану вартість, його питома вага у 2013 році складала 38,53%; на другому місці знаходиться податок на доходи фізичних осіб частка, якого у 2013 році складала 21,83%; на третьому місці податок на прибуток підприємств, питома вага якого у 2013 році складала 16,62%; останнє, четверте місце відведено акцизному податку з часткою 7,69%.

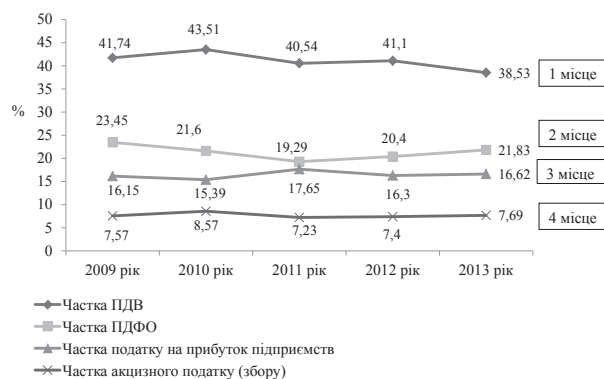

Рис. 1. Динаміка питої ваги окремих податків у загальній сумі податкових надходжень України за 2009-2013 роки, %*

* Примітка: складено автором за даними джерел [3]

Дані рис. 1 свідчать про те, що найбільша частка податку на доходи фізичних осіб у доходах зведеного бюджету за аналізований період у середньому становила 20%.

Вирішення проблеми подальшого зростання частки податку на доходи фізичних осіб у сукупних податкових надходженнях перебуває у прямій залежності від збільшення їх реальних доходів, зокрема, збільшення рівня заробітної плати та забезпечення своєчасності її виплати.

У зв'язку з цим доцільно зазначити, що збільшення розміру мінімальної заробітної плати автоматично зумовлює зростання рівня доходів працюючих громадян.

Поряд з цим існують ще ряд чинників, які впливають чи можуть впливати на динаміку (збільшення-зменшення) надходжень податку на доходи фізичних осіб, тобто вона може бути прямо залежна від збільшення особистих доходів громадян, підвищення заробітної плати на підприємствах, установах, організаціях, її своєчасності виплати, суттєвого зменшення зарборгованості з заробітної плати.

Один з основних чинників – це цілеспрямовані заходи податкових органів, направлені на збільшення кола платників податків, налагодження чіткої, максимально тісної співпраці з платниками податків шляхом добровільної сплати податку на доходи фізичних осіб на основі підвищення податкової культури.

Податковим законодавством передбачено включення доходів із різноманітних джерел до бази опо-

Таблиця 3

Структура дохідної частини Зведеного бюджету України в динаміці за 2011-2013 роки*

Доходи	2011 рік		2012 рік		2013 рік	
	сума, млрд. грн.	питома вага, %	сума, млрд. грн.	питома вага, %	сума, млрд. грн.	питома вага, %
Податкові надходження, у т.ч.:	312,20	92,97	333,21	89,90	330,48	87,79
ПДФО	60,22	19,29	68,09	20,40	72,15	21,83
Податок на прибуток підприємств	55,09	17,65	54,46	16,30	54,93	16,62
ВДВ	126,56	40,54	136,99	41,10	127,32	38,53
Акцизний податок	22,57	7,23	24,57	7,40	25,41	7,69
Інші податки	47,89	15,34	49,1	14,70	50,67	15,33
Неподаткові надходження	22,18	6,60	36,07	9,80	44,19	11,74
Інші доходи	1,43	0,43	1,24	0,30	1,79	0,48
Всього	335,81	100,00	370,52	100,00	376,46	100,00

* Примітка: складено автором за даними джерел [2]

Таблиця 4

Структура надходжень податку на доходи фізичних осіб за категоріями платників податків до місцевих бюджетів України у 2011-2013 роках*

Найменування	2011 рік		2012 рік		2013 рік		Середня питома вага, %
	млрд. грн.	Питома вага, %	млрд. грн.	Питома вага, %	млрд. грн.	Питома вага, %	
Надходження податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), у т.ч.:	54,1	100,0	61,1	100,0	69,9	100,0	100,0
ПДФО з найманих працівників	47,7	88,2	53,2	87,1	61,2	87,6	87,6
ПДФО, що сплачується податковими агентами з доходів платника податку інших, ніж заробітна плата	1,2	2,2	2,2	3,6	2,3	3,3	3,0
ПДФО – шахтарів	1,2	2,2	1,4	2,3	1,6	2,3	2,3
ПДФО, що сплачується за результатами річного декларування	1,9	3,5	2,2	3,6	2,4	3,4	3,5
ПДФО, що сплачують військовослужбовці та особи рядового і начальницького складу	2,1	3,9	2,1	3,4	2,4	3,4	3,6

* Примітка: складено автором за даними джерел [2]

даткування податку на доходи фізичних осіб, проте в Україні, в основному, він є податком із заробітної плати.

Тому тенденція до його зростання пояснюється переважно поступовим підвищенням рівня заробітної плати протягом останніх років (табл. 4).

Протягом 2011-2013 років у структурі надходжень податку на доходи фізичних осіб переважає податок з найманих працівників, який у середньому складає 87,6%.

Надходження від податку з найманих працівників протягом 2011-2013 років поступово зростало з 47,7 млрд. грн. до 61,2 млрд. грн., свідченням такого зростання було збільшення робочих місць, збільшення прожиткового мінімуму на одну працездатну людину, що призвело до збільшення бази оподаткування.

У 2012 році порівняно з 2011 роком надходження від податку з найманих працівників збільшилися з 47,7 млрд. грн. до 53,2 млрд. грн., за рахунок:

- збільшення заробітної плати;
- зростання витрат на оплату праці;
- легалізація виплати заробітної плати;
- позитивні тенденції до зростання доходів низькооплачуваних верств населення через державне підвищення мінімальних соціальних гарантій;
- зростання змішаних доходів домашніх господарств за рахунок індивідуальної підприємницької діяльності.

Протягом досліджуваного періоду у структурі податкових надходжень податку на доходи фізичних осіб незначними надходженнями були від доходів шахтарів, які в середньому склали 2,3%.

У 2013 році порівняно з 2012 роком частка надходжень з податку на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами з доходів платника податку інших, ніж заробітна плата, зменшилася з 3,6% до 3,2%. Це пов'язано з тим, що в Україні існують

перешкоди для виникнення різних джерел доходів потенційних об'єктів оподаткування. Зокрема, недостатній рівень розвитку фінансового ринку, що стримує зростання доходів фізичних осіб від операцій з фінансовими активами. Таким чином, зростання фіксованого значення податку на доходи фізичних осіб є важливим для механізму оподаткування доходів фізичних осіб та створення умов для підвищення рівня життя більшої частини населення, що сприяло розширенню бази оподаткування.

Висновки і пропозиції. Отже, податок на доходи фізичних осіб є важливим інструментом формування дохідної частини місцевих бюджетів України. Податок на доходи фізичних осіб посідає першу позицію за значущістю в доходах місцевого бюджету. Реформування податкового законодавства сприяло збільшенню податкових надходжень до бюджету та створило умови для підвищення впливу податку на рівень життя населення. Основним напрямком подальшого удосконалення законодавчої бази у цій сфері має стати зменшення податкового навантаження на соціально незахищені верстви населення та зростання відповідальності платників податку за ухилення від оподаткування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сідельникова Л.П. Оподаткування суб'єктів підприємництва [Текст] : навчальний посібник / Л.П. Сідельникова, Т.В. Чижова, Я.В. Якуша. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2012. – 424 с.
2. Звіт про виконання Державного бюджету України станом на 1 січня 2010-2014 років [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної казначейської служби України. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccat>.
3. Бюджетний Моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2009-2013 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт інституту бюджету та соціально-економічних досліджень. – Режим доступу : www.ibser.org.ua/news/435/lang=ua.